

مدیریت و نظام اداری در اندیشه

امام علی علیه السلام

نکاتارنده: دکتر محسن باقر الموسوی

بازگردان: دکتر حسین شمس آبادی

غلامرضا حقیقی

موسوی، محسن باقر
مدیریت و نظام اداری در اندیشه امام علی (علیه السلام) / نگارنده
محسن باقر الموسوی؛ بازگردانان حسین شمس آبادی، غلامرضا حقیقی. --
تهران: نشر سادات حجازی (نسخ)، ۱۳۸۴.
ISBN 964-96226-7-5: ۲۶۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
نوع انتشار: ۳۱۱ ص.

کتاب حاضر قبلاً تحت عنوان "مدیریت و نظام اداری از دیدگاه امام علی
علیه السلام" توسط شرکت به نشر در سال ۱۳۸۰ با ترجمه حسین سیدی
منتشر شده است.

کتابنامه بصورت زیرنویس.

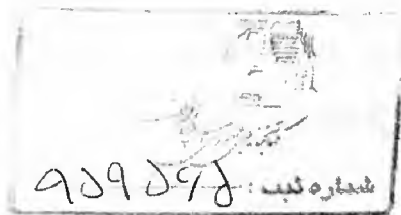
۱. علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت -- ۴۰ ق --
نظریه درباره مدیریت. الف. شمس آبادی، حسین، ۱۳۴۹ - ، مترجم
ب. حقیقی، غلامرضا، ۱۳۴۹ - ، مترجم. ج. عنوان. د. عنوان: مدیریت و
نظام اداری از دیدگاه امام علی علیه السلام.

۲۹۷/۹۵۱

BP ۳۸/۰۹ / م ۴۸
۱۳۸۴

کتابخانه ملی ایران

✓ ۴۷۳۲۷-۸۴ م

مدیریت و نظام اداری در اندیشه امام علی (علیه السلام)

مؤلف: دکتر محسن باقر الموسوی

مترجم: دکتر حسین شمس آبادی، غلامرضا حقیقی

ناشر: انتشارات سادات حجازی

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

تکثیر و صحافی: انتشارات ثارالله

شابک: ۹۶۴-۹۶۲۲۶-۷-۵

بها: ۲۶۰۰۰ ریال

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشر
محفوظ است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است)

Bp
۳۸/۰۹
/ م ۴
۲۸
۱۳۸۵

مقدمه مترجمان :

به نظر می آید در برابر آنچه تمدن و فرهنگ غرب می‌نامیم در زمینه‌های گوناگون آن از حکمت و فلسفه ، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی ، مدیریت و غیره ، چنان مرعوب گشته‌ایم که داشته‌های خویش را فراموش کرده یا آنرا به هیچ انگاشته‌ایم . پیش از آنکه غرب با سلاح علم و دانش خویش به یک نوع چیرگی و استعمار علمی بر سایر ملل دست یابد و از آن پس سایه اوهام انگیز همه چیزدانی خود را بر سر ملت‌ها بگستراند ، شرق مهد تمدن و علم بوده ، دانش از شرق طلوع کرد آنچنانکه آفتاب از شرق تابیدن گرفت . پیشینیان ما یک بار در تاریخ علم ثابت کردند که پایه‌های بسیاری از علوم در خاک شرق ریشه دارد و اکنون نوبت ماست که یک بار دیگر سر از شرق برداریم و با پرتوهای درخشان آفتاب همراه شویم و زوایای تاریک فهم و اندیشه بشر را روشن کنیم و او را به این حقیقت غبار گرفته مقرر سازیم که شرق و شرقیان تمام این چیزی نیست که تعریفش می‌کنند بلکه شرقیان ریشه دارند و کهن .

از جمله مقولاتی که باب اختلاف نظر را در اذهان شرق و غرب گشوده ، علم مدیریت است . با شنیدن این واژه ناخودآگاه مفهوم غربی‌اش در ذهن ما نقش می‌بندد گویانکه تولد مدیریت در دامن غرب بوده ، اما حقیقت غیر از این است . با بررسی متون اسلامی در می‌یابیم که مدیریت آن هم نه از نوع کلاسیک و کهن بلکه مدیریت نوین در این متون رگه‌هایی دارد ، گنجینه‌های تمدن و میراث اسلامی در واقع معدن بسیاری از علوم‌اند ، باید در ژرفای این اقیانوس عظیم غواصی نمود و مرواریدهای در صدف مانده را بیرون کشید .

کتاب حاضر نقبی است به یکی از معادن پرگوهر میراث اسلامی یعنی نهج البلاغه و مرواریدهای در صدف مانده‌اش . دکتر باقر الموسوی مؤلف گرانقدر این کتاب بی آنکه از ابتدا در ذهن خویش نقشه تطبیق تئوریه‌ها و ترجیح یکی بر دیگری را داشته باشد ، با ارائه برخی نظریات مشهور در باب مدیریت و آنگاه با آوردن شاهد مثال‌هایی از کتاب نهج البلاغه ، خواننده محترم را در ارزیابی و مقایسه آزاد گذاشته تا خود میان آنچه موجود است ، داوری کند . پنهان نیست که مؤلف گرانقدر در برخی مواضع به صراحت از نظریات

و آراء مطرح شده از سوی امیرمؤمنان علی (ع) دفاع جانانه نموده اما هر انسان منصفی پس از مطالعه این کتاب و احیاناً مراجعه به برخی مآخذ و منابع مورد اشاره در این کتاب، تصدیق خواهد کرد که نویسنده به بیراهه نرفته و آنجا که به دفاع از تئوری های مدیریتی اسلام برخاسته به حق و به جا بوده است.

امید است که متفکران و اندیشمندان مسلمان در سراسر جهان اسلام به جهادی مبارک در عرصه علم و دانش دست زنند و بار دیگر نام خود را بر تارک کاخ دانش ثبت کنند. متفکران جامعه ایران ما نیز از این قاعده مستثنی نیستند، آنان هم باید تمام نیروی اندیشه خود را بکار گیرند تا از قافله دانش عقب نمانند.

کتاب حاضر گرچه ترجمه و برگردان کتابی دیگر است اما این افتخار را دارد که از منبع و مأخذی برگرفته شده که در دنیای اسلام به ظهور رسیده و این به خودی خود امری مبارک است. و از جهتی دیگر نیز قابل تأمل است و آن اینکه چه بسا آغازی باشد برای انجام نقدها و بررسی های تازه در موضوع «مدیریت اسلامی». هر چند مترجمان بو این حقیقت واقف اند که آنچه بی عیب و عاری از نقص است تنها ذات باری تعالی است و ما جملگی در نقصان و تقصیریم؛ فلذا از ارباب معرفت توقع می رود که با تیزبینی و موشکافی خود، نواقص موجود را که بیشتر از ناحیه مترجمان است تا مؤلف، گوشزد نمایند و ایشان را به آنچه صواب است، رهنمون سازند. با این حال مترجمان، این حرکت را جنبشی مبارک دانسته و رجاء واثق دارند که مورد رضای حضرت حق قرار گیرد.

متن اصلی کتاب تحت عنوان «الإدارة و النظام الإداری عند أمير المؤمنين ع» در چهار بخش و یک پیوست تنظیم شده است که سرفصل مطالب ترجمه شده در فهرست آمده است. مترجمان اصل امانتداری در متن را بر اصول دیگر ترجیح داده و هرازگاهی برای آنکه عبارتی را هر چه دقیقتر به ذهن خواننده فارسی زبان متبادر سازند از کلماتی بهره برده اند که در متن اصلی نبوده و به همین خاطر آنرا در داخل () قرار داده اند. استخوان بندی متون مدیریتی، جملاتی اخباری و بی تکلف است و با وجود اینکه سعی شد در برگردان کتاب به فارسی این اصل رعایت شود اما در گوشه هایی از نوشتار رنگ و لعابی ادبی به چشم می خورد و این مطلب اغلب در ترجمه عباراتی آشکار گردیده که به نقل از امیرمؤمنان علی (ع) جملاتی آورده شده است. به هر تقدیر این تمام بضاعت علمی مترجمان بود تا این تاریخ.

در ترجمه عبارات نهج البلاغه از کتاب شریف نهج البلاغه ترجمه استاد شهیدی
بهره وافر برده‌ایم . طول عمر و صحت و سلامت برای ایشان آرزو می‌کنیم.

دکتر حسین شمس آبادی

غلامرضا حقیقی

لازم به ذکر است که در پایان این مقدمه از اندوه جانکاهی سخن بگویم که من و
خانواده ام را چندی است گرفتار کرده و آن رحلت غریبانه برادر ارجمندم آقای محمد رضا
حقیقی است او که در عصر تاسوعای حسینی نذر کرد تا ۱۴ ساعت به نیت ۱۴ معصوم و
۱ ساعت به نیت سلامتی امام عصر ، عزاداران حسینی را رایگان به مقاصدشان برساند و
در نیمه شب عاشوراء پس از ادای نذرش ، آرام و مطمئن به جوار حق تعالی شتافت.
روحش شاد. ثوابی از این کار اگر حاصل آید آنرا به روح بلند برادرم تقدیم می‌کنم.

التماس دعا

سه شنبه بیست و ششم اسفند ماه ۸۲

اصفهان غلامرضا حقیقی

• سخن ناشر

مسأله‌ی معرفت‌شناسی، ریشه‌ها و اصول آن که در این برهه از تاریخ با آن روبرویم، چه بسا در پاسخ به این پرسش باشد که: چگونه می‌توان دست‌اندرکار ارائه شناختی گشت که از دل واقعیات بیرون آمده و بتواند پاسخگوی پرسشها و حلال مشکلاتمان باشد؟

بسیاری از پژوهشگران در پاسخ به چنین پرسشی راهی را در پیش گرفتند که غرب آنرا آزموده بود، چه اینکه در نظر ایشان، غرب، قطب تولید اندیشه و ایده به شمار می‌آمد. و اینان با آنکه به اصول خویش پایبند بودند، در عین حال راه معرفت‌شناسی غربی را در پیش گرفتند و این موضوع باعث شد تا مصرف‌کننده چیزی باشند که غرب برای حل مشکلات خویش به تولید آن پرداخته بود و از جمله‌ی این مشکلات، تلاش غرب بود تا همچنان ما را دنباله‌رو و مصرف‌کننده خویش در زمینه‌های گوناگون نگه دارد.

در این میان پژوهشگران دیگری نیز بودند که با وجود دارا بودن مایه‌های معرفت‌شناسانه‌ی غرب، می‌کوشیدند تا آنرا به ریشه‌های معرفت‌شناختی خود پیوند دهند و از این پیوند، معرفتی بیرون کشند خاص خویش. و از جمله‌ی این افراد، نویسنده این کتاب دکتر محسن باقرموسوی است که در کتاب خویش به بررسی مسائل نظام اداری در اندیشه و سیره‌ی امام علی(ع) پرداخته است و می‌کوشد به کشف ذخائری دست یابد که این نظام از آن بهره برده است؛ همچون ویژگیهای فنی و اصول و معیارهای قانونی که می‌توان در زندگی کنونی از آن بهره برد. نگارنده در این باره از دو منبع اصلی کمک گرفته است: یکی نهج‌البلاغه به عنوان منبعی در ارائه‌ی بحثهای تئوریک و دیگری سیره و شیوه‌ی عملی امام علی(ع) به عنوان کالبدی که روح مبادی نظری در آن دمیده شده بود. نویسنده با استفاده از این دو منبع در پاره‌ای از قضایا به بحث و گفتگو پرداخته است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مفهوم مدیریت در اندیشه‌ی امام علی(ع)، تعبیر امام از این مفهوم، ویژگیهای مدیریت آنچنانکه در دیدگاه امام نمایان بود، مدیر؛ صفات و مسؤولیتهای وی، شیوه‌ی مدیریتی امام. نگارنده از آن پس بحثی را پی می‌گیرد و در آن می‌کوشد تا پیوندی شایسته میان قواعد مدیریتی و نظام اداری که از اندیشه و رفتار امام بدست آمده و اندیشه‌های نوین مدیریتی ایجاد کند.

وی کتاب را با ارائه‌ی یک‌صد اصل از اصول مدیریت، که بر گرفته از نهج‌البلاغه است، به پایان می‌برد. موضوع شناسی، ژرف نگری و سادگی سخن از ویژگی‌های این کتاب است؛ آنچنانکه آن را شایسته‌ی اندیشیدن نهاده است.

«مرکز پژوهش‌های اسلامی»

فهرست

۹.....	فهرست
۱۷.....	پیشگفتار
۱۸.....	منابع بحث
۱۹.....	شیوه و روش بحث

فصل نخست..... ۲۳

۲۳.....	مدیریت؛ معنا و ویژگیهای آن
۲۶.....	مفهوم مدیریت نزد مسلمانان
۲۸.....	مبحث نخست: مفهوم مدیریت در سخنان امیرالمؤمنین (ع)
۲۹.....	مطلب نخست: تدبیر
۳۰.....	مطلب دوم: امارت و فرمانروایی
۳۱.....	مطلب سوم: قدرت
۳۳.....	مطلب چهارم: سیادت سید
۳۴.....	مطلب پنجم: سیاست
۳۷.....	مطلب ششم: راعی
۳۹.....	مبحث دوم: ویژگیهای مدیریت از دیدگاه امیرمؤمنان (ع)
۳۹.....	مطلب نخست: ویژگی انسانی (مدیریت)
۴۱.....	انسان، آمیزه‌ای از عقل و هوای نفس
۴۵.....	منشأ فضائل و رذائل
۴۸.....	دنیا و آخرت
۵۱.....	تقوی
۵۳.....	پرهیزگاران
۵۴.....	نشانه‌های پرهیزگاران
۵۵.....	مطلب دوم، ویژگی نظم بخشی (به امور، یکی دیگر از صفات مدیریت)
۵۸.....	نخست اینکه نشو و نما ی یک نظام چگونه است؟
۵۹.....	دوم: یک نظام چگونه تقویت می گردد؟

۶۳	سوم: چگونه یک نظام فرو می‌باشد؟
۶۴	مطلب سوم: ویژگی گروه‌گرایی (از مجموعه‌ی ویژگی‌های مدیریت)
۶۵	نخست ضرورت وجود جامعه و گروه
۶۶	دوم: برانگیختن افراد بر ایجاد روابط جمعی (و ارتباط با جامعه)
۶۷	سوم: چگونگی پیدایش و تکوین جماعت
۶۹	چهارم: طبقه‌بندی جوامع (برگرفته از اندیشه‌ی امیرمؤمنان)
۷۲	پنجم: چگونگی پیوستن به جامعه‌ی صالح
۷۴	مطلب چهارم: ویژگی هدف‌گرایانه (از دیگر ویژگی‌های مدیریت اسلامی)
۸۰	عقل
۸۸	وحدت هدف میان عقل و حلم و علم
۹۰	خلاصه‌ی فصل نخست

فصل دوم ۹۱

۹۱	مدیر؛ صفات و وظایف
۹۳	مبحث نخست: صفات مدیر
۹۵	مطلب نخست: صفات مدیر از دیدگاه افلاطون
۹۶	مطلب دوم: صفات مدیر از دیدگاه ارسطو
۹۷	مطلب سوم: صفات مدیر از دیدگاه فارابی
۹۷	مطلب چهارم: صفات مدیر از نگاه نویسندگان غربی
۱۰۱	مطلب پنجم: صفات مدیر از دیدگاه امیرمؤمنان (ع)
۱۰۶	مبحث دوم: وظایف مدیر
۱۰۸	وظایف مدیر از دیدگاه امیرمؤمنان (ع)
۱۰۸	مطلب نخست: اندیشه و اندیشیدن
۱۱۸	تقویت اندیشه
۱۱۹	موانع تفکر
۱۲۰	خطوط قرمز در دایره‌ی تفکر
۱۲۱	رابطه‌ی بین تفکر و مدیریت

۱۲۲	مطلب دوم: مشورت:
۱۲۲	نخست، اهمیت شورا:
۱۲۳	دوم: فوائد رأی زنی و مشورت:
۱۲۴	سوم: آنچه مشورت کننده را لازم است:
۱۲۵	چهارم: شرایط مشاور (طرف مشورت):
۱۲۶	پنجم: با اینان که وصفشان را می گوئیم مشورت مکن:
۱۲۶	ششم: رابطه‌ی میان طرف مشورت و مشورت کننده:
۱۲۷	هفتم: عواقب ترک مشورت یا مخالفت با مشورت:
۱۲۸	هشتم: کاستیهایی که از ناحیه‌ی ضعف و سستی بر مشورت عارض می شود:
۱۲۹	سیره‌ی عملی امام علی (ع):
۱۳۹	تصمیم نمایی با کیست؟
۱۴۰	تفاوت میان شورا و دموکراسی:
۱۴۰	شورا و تدبیر:
۱۴۲	مطلب سوم: طراحی و برنامه‌ریزی:
۱۴۴	دوم: اولویت بخشیدن به یک امر و تأخیر در انجام امری دیگری:
۱۴۵	سوم: ابتدا کار بسیار مهم سپس کار مهم:
۱۴۶	چهارم: آماده شدن برای آینده:
۱۴۶	پنجم: زمانبندی:
۱۴۷	مطلب چهارم: نظارت و کنترل:
۱۵۰	مبحث سوم، فرمانبرداری و اطاعت:
۱۵۰	اهمیت اطاعت و تسلیم:
۱۵۱	انگیزه‌های اطاعت:
۱۵۲	نخست: پیروی از حق:
۱۵۳	دوم: تقویت سازمان:
۱۵۴	سوم: پاداش و مجازات:
۱۵۵	چهارم: اطاعت از (قوانین یک) نظام:
۱۵۶	نتایج اطاعت:
۱۵۸	خلاصه‌ی فصل دوم:

فصل سوم..... ۱۵۹

۱۵۹	سازمان های اداری در دوران امام علی (ع)
۱۶۲	مبحث نخست : مدیریت متمرکز
۱۶۲	مطلب نخست : امام و پیشوا
۱۷۱	مطلب دوم : وزیران
۱۷۶	مطلب سوم : کاتبان و دبیران
۱۸۰	• مبحث دوم : مدیریت منطقه ای (نامتمرکز)
۱۸۱	مطلب اول : کارگزاران
۱۸۷	مطلب دوم : مدیریت مالی
۱۸۸	مطلب سوم : دیوان
۱۸۹	مطلب چهارم : قضاوت و نظارت بر شوون عامه
۱۸۹	موضوع نخست : قضاوت
۱۹۲	موضوع دوم : بازرسی و نظارت
۱۹۴	مطلب پنجم : دیوان تظلم خواهی
۱۹۷	مطلب ششم : فرماندهان سپاه
۲۰۰	مطلب هفتم : تقسیمات اداری شهرهای بزرگ
۲۰۲	مطلب هشتم : امنیت
۲۰۵	مطلب نهم : پیک (چاپار)
۲۰۶	مطلب دهم : کارکنان
۲۰۹	خلاصه ی فصل سوم

فصل چهارم..... ۲۱۱

۲۱۱	الدیشه مدیریتی امیر مؤمنان (ع) و تفکر مدیریتی کلاسیک و مدرن
۲۱۴	مبحث نخست : «تئوری های کلاسیک در باب سازماندهی و نظام اداری»
۲۱۴	مطلب اول : مدیریت علمی و تئوری تیلور
۲۱۶	و روزی ایشانرا فراخ دار ! (قسمتی از نامه شماره ۵۳ هج البلاغه)

۲۱۷	انتقادات وارده به تئوری تیلور
۲۲۲	مطلب دوم : بوروکراسی و الگوی ماکس
۲۲۴	دیدگاه ماکس نسبت به بوروکراسی
۲۲۵	پس از انقلاب اکتبر بر سر بوروکراسی چه آمد ؟
۲۲۶	الگوی پیشنهادی ماکس ویر دربارۀ بوروکراسی
۲۲۹	بوروکراسی در دایره نقد :
۲۳۰	نقد بوروکراسی در پرتو فنج البلاغه
۲۳۱	۱. تأکید بر عنصر انسانی :
۲۳۱	۲. تأکید بر عامل تجربه و دانش :
۲۳۳	۳. رابطه میان رئیس و مرؤوس :
۲۳۵	۴. مبارزه با جمود و خشکی رابطه :
۲۳۵	۵. نظارت آگاهانه
۲۳۶	محاسن مدیریت بوروکراتیک :
۲۳۶	۱. استخدام بر اساس ضوابط نه روابط
۲۳۷	۲. انضباط
۲۳۸	● مبحث دوم : تجارب مدیریتی نوین
۲۳۸	مطلب نخست : مدیریت در ژاپن
۲۳۸	اصولی که مدیریت ژاپن بر آن بنا شده است :
۲۳۸	نخست : تصمیم گیری گروهی
۲۳۹	دوم : استخدام های طولانی مدت :
۲۴۰	سوم : آموزش و تمرین مستمر
۲۴۰	چهارم : مدیریت پدرانۀ
۲۴۱	مدیریت از نوع ژاپنی در پرتو تعالیم فنج البلاغه :
۲۴۱	نخست : مشارکت در تصمیم گیری
۲۴۲	دوم : حسن انتخاب مدیر
۲۴۴	سوم : عمل از روی علم و دانش
۲۴۵	چهارم : پیشرفت در کار
۲۴۸	پنجم : مدیریت پدرانۀ

۲۴۹	مطلب دوم : مدیریت متمرکز و نامتمرکز
۲۴۹	موضوع اول : متمرکز و نامتمرکز بطور کلی
۲۴۹	نخست : نامتمرکز و بحث پراکندگی جغرافیائی
۲۴۹	دوم : سیاستگزاری به شیوه نامتمرکز
۲۵۰	سوم : مدیریت نامتمرکز
۲۵۱	تداخل مفهوم متمرکز و نامتمرکز
۲۵۲	مزایای نظام نامتمرکز
۲۵۳	نخست : آثار این شیوه در عرصه های سیاسی
۲۵۳	دوم : نظام نامتمرکز و تأثیرات آن در عرصه های اجتماعی
۲۵۳	سوم : نظام نامتمرکز و تأثیر آن در حوزه مدیریت
۲۵۴	نیاز به مدیریت متمرکز
۲۵۴	نتایج سوء ناشی از افراط در مدیریت متمرکز
۲۵۵	نتایج سوء ناشی از افراط در مدیریت نامتمرکز
۲۵۶	عوامل مؤثر در گرایش به مدیریت نامتمرکز
۲۵۶	۱-عوامل سیاسی
۲۵۶	۲-عوامل اجتماعی
۲۵۶	۳-عوامل فرهنگی
۲۵۷	۴-عوامل جمعیتی (Demographic)
۲۵۷	۵-عوامل جغرافیائی
۲۵۷	توزیع وظائف میان مدیریت متمرکز و نامتمرکز
۲۵۸	اول : طرح و برنامه
۲۵۸	دوم : سازماندهی
۲۵۹	سوم : تأمین مالی
۲۵۹	چهارم : اجرا
۲۵۹	پنجم : نظارت و کنترل
۲۶۰	موضوع دوم : مدیریت متمرکز و نامتمرکز از منظر امام علی «علیه السلام»
۲۶۱	نخست : اصل شورا و مشورت
۲۶۱	دوم : اصل تفویض اختیار
۲۶۲	

۲۶۳		سوم : اصل مسؤولیت پذیری:
۲۶۵		نظام نامتمرکز در عرصه سیاست
۲۶۵		محدوده اختیارات سیاسی در نظام نامتمرکز
۲۶۶		✓ نخست : تعیین وزراء:
۲۶۷		✓ دوم : تشکیل شوراهای مشورتی:
۲۶۷		✓ سوم : تشکیل سپاه و تجهیز آن:
۲۶۸		✓ چهارم: تبیین سیاست خارجی در زمان جنگ و صلح:
۲۶۸		✓ پنجم : حفظ امنیت ملی:
۲۶۹		✓ ششم : تشکیل فوه قضائیه:
۲۶۹		✓ هفتم : هزینه های مالی:
۲۷۰		✓ هشتم : تعیین دستگاهها و عناصر اداری:
۲۷۰		نظام نامتمرکز در عرصه مدیریت
۲۷۱		اول : والی
۲۷۱		دوم : شورای ایالتی
۲۷۲		سوم : وزراء
۲۷۲		چهارم : بازرسان
۲۷۳		پنجم : بیت المال
۲۷۳		ششم : اداره خدمات
۲۷۴		هفتم : دستگاه اداری

- ۲۶۵ محدوده اختیارات سیاسی در نظام نامتمرکز
- ۲۶۶ ✓ نخست: تعیین وزراء
- ۲۶۷ ✓ دوم: تشکیل شوراهای مشورتی
- ۲۶۷ ✓ سوم: تشکیل سپاه و تجهیزات آن
- ۲۶۸ ✓ چهارم: تبیین سیاست خارجی در زمان جنگ و صلح
- ۲۶۸ ✓ پنجم: حفظ امنیت ملی
- ۲۶۹ ✓ ششم: تشکیل قوه قضائیه
- ۲۶۹ ✓ هفتم: هزینه های مالی
- ۲۷۰ ✓ هشتم: تعیین دستگاهها و عناصر اداری
- ۲۷۰ نظام نامتمرکز در عرصه مطبوعات
- ۲۷۱ اول: اول
- ۲۷۱ دوم: شورای اهلین
- ۲۷۲ سوم: وزراء
- ۲۷۲ چهارم: بازرسان
- ۲۷۳ پنجم: بیت المال
- ۲۷۳ ششم: اداره خدمات
- ۲۷۴ هفتم: دستگاه اداری
- ۲۷۸ چهارگانه و هفت گانه
- ۲۷۸ خلاصه بحث و مقایسه
- ۲۸۰ بحث سوم: اصلاح اداری
- ۲۸۰ تطبیق نتایج بحث با موضوعات کنونی
- ۲۹۱ «اصول» در باب مدیریت برگرفته از نهج البلاغه

